

Literatura

ABRAMS, M. G. *A glossary of literary terms. Sixth edition.* Orlando: Wadsworth Publishing Company, 1985.

CERMANOVÁ, P. aj. *Přenos vědění: osudy čtyř bestsellerů v pozdně středověkých českých zemích. Studie a prameny k dějinám myšlení v českých zemích.* Praha: Filosofia, 2021.

DANKER, F. E. Teaching Medieval English Literature: Texts, Recordings, and Techniques. In *College English*, vol. 32, no. 3, National Council of Teachers of English, 1970, s. 340–357.

[online] Dostupné z <<https://doi.org/10.2307/374482>>

JAUSS, H. R.; BAHTI, T. The Alterity and Modernity of Medieval Literature. In *New Literary History*, vol. 10, no. 2, Johns Hopkins University Press, 1979, s. 181–229.

[online] Dostupné z <<https://doi.org/10.2307/468759>>

LEONARDI, C. (ed.). *Středověká latinská literatura (6.–15. století): příručka.* Praha: Academia, 2014.

NECHUTOVÁ, J. *Latinská literatura českého středověku do roku 1400.* Praha: Vyšehrad, 2000.

RUUD, J. *Encyclopaedia of Medieval Literature.* New York: Facts on File.

Internetové zdroje

<<https://news.yale.edu/2019/08/29/medieval-literature-without-borders-new-classes-rethink-middle-ages>>

<<https://www.procon.org/headlines/banned-books-top-3-pros-and-cons/>>

<<https://www.charlottestories.com/should-classic-literature-be-taught-in-21st-century-schools/>>

<<http://mimasch.de/>>

<<https://www.msmt.cz/file/55254/>>

O funkční jazykové gramotnosti z češtinářského hlediska

... aneb O tom slyším dneska poprvé

Martina Šmejkalová, PdF UK v Praze

martina.smejkalova@pedf.cuni.cz

Klíčová slova: jazyková gramotnost, Rámcový vzdělávací program, český jazyk, učitel češtiny

Key words: language literacy, Framework educational programme, Czech language, teacher of Czech

On the Functional Language Literacy from the Point of View of a Czech Teacher or *This is the First Time I Hear about It.*

Contemporary discussions on the Framework educational programmes inspired authors of this paper to suggest the term *functional language literacy*. The authors also review the terminology concerning the contemporary Czech language curriculum or methodological documents related to teaching Czech.

Podnadpis tohoto zamyšlení je samozřejmě hyperbola (být autentická) a zdaleka nevystihuje kompletní pokrytí znalosti problematiky **jazykové gramotnosti** mezi češtináři všech stupňů škol. Nelze však zastírat, že citovaný – nebo podobný – názor zaznívá v učitelské veřejnosti často (v současnosti i v souvislosti s přípravou tzv. velkých

revizí programových dokumentů, viz článek v posledním čísle *ČJL*, 2021–22, s. 209–215). Zdá se nám proto, že je na místě otázky **jazykové gramotnosti** otevřít i na stránkách našeho časopisu.

V časopise *Pedagogika* vyšla studie skupiny didaktiků jazyka a matematiky, psychologů a pedagogů *Gramotnosti ve vzdělávání – na cestě k vymezení jazykové gramotnosti* (Šmejkalová – Vondrová – Smetáčková – Chvál, 2021). V ní autoři pojednali o tzv. funkčních gramotnostech v širším historickém i současném pedagogickém kontextu, o etablovaných gramotnostech čtenářské a matematické, a nakonec se pokusili vymodelovat návrh definice gramotnosti jazykové pro český jazyk:

„Funkční jazyková gramotnost je komplex znalostí, dovedností, schopností a postojů týkajících se užívání mateřského (prvního) jazyka v kontextu různorodých komunikačních událostí při produkci a recepci psaných i mluvených komunikátů a při analýze a interpretaci jejich jazykových vlastností. Zahrnuje schopnost poznat a pochopit roli jazyka ve společnosti, vytvářet noremní, výstižné a řečově funkční komunikáty v zájmu dosažení vlastních komunikačních záměrů a ochotu uvažovat a učit se o jazyku jako o nedílné součásti národního kulturního dědictví.“ (ibid., s. 169¹)

O návrhu definice explicitně uvedli, že je určena k diskusi – vycházeli přitom z paralely historického vývoje definic ostatních gramotností, které se od svých zárodečných vymezení pod vlivem intenzivních diskusí vyvíjely až do současné podoby, takže jejich původní navržená definice druhy jen vzdáleně připomíná definici stávající.

Zatímco zmíněná teoretická studie byla určena především širšímu pedagogickému okruhu, přítomný text se již cíleně obrací k bohemistům, didaktikům jazyka a k učitelům češtiny. Znovu vybízí k úvahám nad nutností vymezení jazykové gramotnosti pro český jazyk a ke kritické diskusi nad představenou definicí (ibid., s. 169). Je o to aktuálnější, že současně „gramotnostní“ termíny vyskytující se v programových materiálech, poskytnutých odborné veřejnosti k diskusi, jsou přinejmenším neujasněné.

Počítá však i s tou eventualitou, že se odborná bohemistická veřejnost přikloní k názoru, že výuka mateřského jazyka už další termín/definici nepotřebuje, a to navzdory skutečnosti, že v jiných kontextech vidíme takřka pojmovou expanzi, když se hovoří o **gramotnosti počítačové, informační, technické, sociální, finanční, ekonomické, zdravotní, pohybové** a dalších:

„Uvedená spojení se používají všude tam, kde potřebujeme být struční a přitom chceme zdůraznit skutečnost, že nestačí pouze znát jednotlivé pojmy té které oblasti, ale především porozumět jejich obsahu, chápat je v souvislostech a prakticky je v životě využívat.“ (Zezulková, 2015, s. 13)

V aktuálním (2021) RVP ZV je explicitně zmíněna **gramotnost digitální, matematická, finanční, čtenářská, občanská, mediální. Jazyková gramotnost** nikoliv.

Nechceme se tedy dopustit samoúčelného zmožování terminologického aparátu, jak je kritizoval už před více než deseti lety D. Bina při definování gramotnosti mediální:

¹ Definici zde opakujeme kvůli zvýšení čtenářského komfortu.

„Problém při většině diskusí [...] představuje překrývání či změnění tří pojmů, které [...] „diskurs bezradných“ rozšířil a rozředel až do vyprázdnění: pojmů *kompetence*, *gramotnost* a *inteligence*. [...] Kompetence (komunikační, klíčové, sociální aj.) jsou pak od inteligencí a gramotností sotva k rozlišení. [...] Stále tak kroužíme ve slabém poli jakési gramotnosti-kompetence-inteligence. Sotva něco všechny tyto pojmy vyjadřují přesvědčivěji, než vyprazdňující bezradnost.“ (Bína, 2008, s. 16)

Ponecháme-li teď stranou odbornou literaturu a nahlédneme-li např. jen do textu, který by měl být učitelům z „prováděcího“ hlediska nejbližší (RVP, 2021), potom vidíme, že je lingvistickými a pedagogickými termíny skutečně prosycen: za takový termín (terminologické spojení) musíme pro učitele pokládat sám termín **jazyková kultura**,² zavedený a ustálený termín **komunikační³ kompetence**, termíny **obsah vzdělávací oblasti**, **vzdělávací obor**, **vzdělávací obsah**, dnes problematizovaný termín **mateřský jazyk**, **cílové zaměření vzdělávací oblasti** a ve výčtu bychom mohli pokračovat. S naším tématem je samozřejmě nejvíce svázán termín **komunikační kompetence**, který je natolik zažitý, široce a precizně vymezený, že si musíme potivě klást otázku, zda termín **jazyková gramotnost** je třeba do stávající soustavy termínů a pojmů zavádět a s nimi propojovat. Naše odpověď (argumenty viz výše zmíněný článek) je samozřejmě kladná.

Impulsem k úvahám o otázkách **jazykové gramotnosti** v oblasti mateřského (prvního) jazyka byla noticka v článku K. Šebesty a T. Hedinové v 70. ročníku našeho časopisu, která krátce poukázala na extenzivní pojetí tzv. **gramotnosti čtenářské**. Po tomto okamžiku prvotního zcitlivění našeho pohledu na problematiku jazykové gramotnosti jsme si začali všimnout, jaký je vztah mezi **čtenářskou** a **jazykovou gramotností**, jak daný vztah komplikují a zpřesňují **komunikační dovednosti** (další termín, rozšiřující pole, v němž se má učitel vyznat), a jak tedy vůbec jazykovou gramotnost chápat. O tom svědčí například jedna z posledních studií, která zkoumá identifikaci první slabiky slov u dětí ve věku 4–7 let. Tuto dovednost chápe jako součást hodnocení fonemického uvědomování, výsledky výzkumu jsou publikovány v časopise primárně věnovaném gramotnostem (Máčajová, 2020).

Zajímalo nás, jak termín **jazyková gramotnost** vnímají sami učitelé. Pro tento článek jsme provedli orientační sondu mezi 30 bohemisty – vyučujícími na vysokých školách a/nebo základních a středních školách. Naše dotazování si neklade nároky na přísnou metodologickou kázeň, není reprezentativní, a z toho důvodu je nelze zobecnit. Má sloužit pouze jako ilustrace našich úvah při úvodním přemýšlení o problematice jazykové gramotnosti. Respondenti byli vybráni náhodně z blízkého okolí tazatelky, pod příslibem plně anonymity, zvolenou metodou byl zjednodušený test slovních asociací (slovní asociační experiment). Respondenti neměli čas na rozmyšlenou, očekávala se bezprostřední okamžitá reakce.

² Zeptejte se běžného učitele, zda ho dokáže vysvětlit. S pochopením tohoto komplexního pojmu mají problémy i studenti bohemistiky.

³ Jazykem RVP také „komunikační“, *ibid.*, s. 11.

Tazatelka vždy vyslovila příslušné sousloví, položila nestandardizované otázky, totiž (1) *Co si představíte pod pojmem [jazyková gramotnost]* a (2) *Co si představíte pod pojmem [čtenářská gramotnost]*, a ponechala prostor pro zcela volné odpovědi respondentů (R). Vybíráme ty nejzajímavější.⁴ Všechna zvýraznění provedla autorka.

[R] = respondent; JG = jazyková gramotnost; ČG = čtenářská gramotnost

[R1] (Vyučující na dvou VŠ připravujících učitele a na ZŠ)

*S tímto pojmem (JG) jsem se nesetkala, vymezuji jej opozitně k čtenářské gramotnosti. JG je něco užšího než komunikační kompetence, za klíčové pokládám kognitivní cíle, poznatkovou bázi, poznání jazyka, **poznání jazyka jako systému**.*

[R2] (Vyučující na VŠ připravující učitele a na gymnáziu)

JG: (Odpovídá intuitivně, nedokáže uvést oporu v literatuře či projektech) *JG je schopnost správně používat jazyk.*

ČG: „Předpisově“ vykládá principy ČG, je to „zažitý termín, zcela zřejmé, co se tím, myslí, projekty“.

[R3] (Vyučující na VŠ připravující učitele a na ZŠ)

JG ukazuje, jak člověk chápe fungování jazyka, jak zná gramatická a pravopisná pravidla.

ČG známe, to máme každý den.

[R4] (Vyučující na VŠ připravující učitele)

JG je umění správně mluvit, aby člověk uměl zacházet s jazykem za všech okolností (komunikačních situací). Důležitá souvislost s gramatikou.

ČG – porozumění textu, je to vlastně JG v balíku s textem.

[R5] (Vyučující na VŠ připravující učitele)

*JG je krásný termín, určitě zahrnuje všechny složky jazyka od fonetiky až po pragmatiku; raději bych přesto uvažovala v kompetenčním pojetí, **JG je základem** pro rozvoj komunikační kompetence.*

*ČG jsem ovlivněna více, její rozvoj hodně ovlivněn neúspěšností v roce 2009, od té doby kladen velký důraz, projekty, **jazyk zůstal stranou**.*

[R6] (Vyučující na VŠ připravující učitele)

Vím, co je to čtenářská gramotnost, takže jdu po tom a překlápím si jednotlivé postupy do roviny jazyka.

[R7] (Vyučující na VŠ připravující učitele)

Odpovídá intuitivně: *JG je schopnost používat jazyk v mluvené i písemné podobě adekvátně situaci.*

[R8] (Vyučující na VŠ připravující učitele a na gymnáziu)

JG: Odpovídá zcela intuitivně: *JG zahrnuje čtyři základní kompetence (mluvčí je obdařený schopností něco udělat, **opírá se o jazykový systém**).*

ČG: Odpovídá výstižně: *Jasně to je tak nadužívané, to zná každý.*

⁴ Nejedná se o přepis doslovný.

[R9] (Vyučující na VŠ připravující učitele)

JG: *Aby byl člověk obeznámen s tím, jak se v kterých situacích přiměřeně vyjadřovat, vlez se do ní víc než do ČG. Neuvědomuji si, že bych se s tím termínem kdy setkala.*

ČG: *Porozumět textu; stejně jako např. mediální gramotnost.*

[R10] (Vyučující na VŠ připravující učitele, pracovnice ve školské správě)

JG: *Porozumění jazyku a schopnost používat ho funkčně. Gramotnost se skládá z kompetencí (užívat jazyk a porozumět mu).*

ČG: *Je rozhodně známější, složitá, pozoruji snahy vyučovat při ČG jazyk, nedaří se to ale, málo jazyka, málo stylistiky, snad nekompetentnost vyučujících (zkušenost z projektu – pozn. aut.).*

[R11] (Vyučující na VŠ připravující učitele)

JG: *Když umí člověk číst a psát (elementární pojetí – pozn. aut.). O jazykové gramotnosti se nemluví, se čtenářskou se setkávám mnohem více.*

ČG: *Interpretace, uvažování, vysuzování (odpověď je plnější a kompetentnější – pozn. aut.).*

[R12] (Vyučující na VŠ připravující učitele a na ZŠ)

JG: *Porozumění a používání jazyka v celém funkčním rozpětí – čtyři dovednosti, termín ČG se používá i pro jazyk, protože se jazyková výuka redukuje.*

ČG: *Čtenářské porozumění a používání textu, setkávám se s ní daleko častěji.*

[R13] (Vyučující na 2 VŠ připravujících učitele)

JG: *Nikdy jsem nepřemýšlel, kde to cirkuluje, jediné ve vztahu k cizím jazykům (tento respondent ví, že JG je v českém prostředí vztahována k výuce cizích jazyků, viz např. tematické zprávy ČŠI – pozn. aut.).*

ČG: *Schopnost interpretovat dílo.*

[R14] (Vyučující na VŠ připravující učitele a na ZŠ)

JG: *Úroveň porozumění, umět zacházet se sdělením – předpoklad pro čtenářskou gramotnost, dosud jsem se s tímto spojením neselekala, slyším v tomto kontextu poprvé.*

ČG: *Efektivní práce s textem, stále se s tím pracuje (rutinně odřikává hlavní principy ČG – pozn. aut.).*

[R15] (Vyučující na 2 VŠ připravujících učitele)

JG: *Funkčně vládnout jazykem v každé komunikační situaci v písemné i v mluvené podobě, za respektování norem, termín málo exponovaný.*

ČG: *Číst s porozuměním – exponovanější termín, víc se používá.*

[R16] (Vyučující na VŠ připravující učitele a na ZŠ)

JG: *Jazyk jde do ústraní, uplatnění JG by mělo být ve spojení s mateřským jazykem, ale není (myslí se jen cizí jazyk). Přitom by to měla být potřebná věc pro zapojení rodilého mluvčího do společnosti, ale není tak definována, vůbec mě nenapadlo pojem jazyková gramotnost vztáhnout k mateřskému jazyku.*

ČG: *Pojem, který se používá nejčastěji, učitelky dobře vědí, co si pod tím představí, dovednost porozumět textu, interpretovat.*

Připojme ještě reakce tří učitelek vyučujících výhradně na základní škole:

A – učitelka 1. stupně, 20 let praxe, učitelka AJ

B – učitelka 1. stupně (vždy 1.–3. ročník repetitivně), 15 let praxe

C – učitelka 1. stupně, 15 let praxe, speciální pedagožka

1. Jazyková gramotnost

- A: *Hahaha. U cizích jazyků – schopnost komunikovat v běžném životě, ne akademický jazyk, ale solidní B2, reakce na běžné životní situace, žít v písemném styku, schopnost reagovat při pohovoru, znát gramatiku, nezvládnou číst Shakespeara, ale budou vědět základní informace, spadá sem pravopis, slohové styly; u ČJ to bude asi stejně víceméně.*
- B: *Dokážou si něco přečíst, rozumí textu, napíší vlastní text, otázky k textu – rozumí a odpoví, pracovní dílničky.*
- C: *No, asi běžná komunikace v ČJ, umět se vyjádřit i písemně, umět písemnému rozumět (v základu).*

2. Čtenářská gramotnost

- A: *Děti budou vědět, co čtou + budou číst srozumitelně, uchu lahodíce + budou vědět, co čtou, odpoví na otázky k textu, najdou v textu informaci...*
- B: *Jo takhle, to bude asi spíš tohleto, mně to přijde skoro stejně jako ta jazyková gramotnost...*
- C: *Přečíst text a rozumět textu...*

3. Komparace pojmů

- A: *Jazykovou gramotnost jako takovou jsem nikdy neslyšela...*
- B: *Jazyková bude spíš, aby uměli dát slovo do jiného tvaru a nemluvili v infinitivech; hm, to bude takhle. Čtenářská je pro nás jako učitele určitě lepší, když ji děti zvládnou; jazyková = tvary slov, čtenářská = porozumění textu...*
- C: *Znám jedine čtenářskou gramotnost, s jazykovou gramotností jsem se nesetkala...*

Máme-li uvažovat o diskusním potenciálu naší úvahy, pak nepochybně spočívá především v další výzvě debatovat o **vymezení jazykové gramotnosti pro češtinu jako jazyk první**. Jak už jsme uvedli zde i v naší předešlé studii, přes veškeré těžkosti jsme osobně přesvědčeni, že v kontextu současného rozvoje diskusí o různých gramotnostech nemůže gramotnost týkající se mateřského (prvního) jazyka chybět. Náš názor potvrzují odpovědi učitelů z praxe, uvedené v tomto článku. Zatímco **čtenářskou gramotnost** mají již pevně vnořenu do svého didaktického uvažování (vlivem masivních mezinárodních šetření, velkých národních i nadnárodních projektů, velkých národních i mezinárodních konferencí, odborných knih či podpůrných metodických materiálů, ať už z hlediska odborného, nebo z hlediska národních odborných autorit, jakými jsou např. ČŠI a další), obsah **gramotnosti jazykové**, jejího logického pendantu, je spíše jen odhadován. Je nutno si položit otázku, zda právě teď, při revizích RVP, nenastal ten pravý čas oba přístupy vyrovnat.

Jestliže se rozhodneme jako češtináři tuto výzvu přijmout, budeme v nelehké situaci. Jistě bychom nestavěli na zelené louce, jistě bychom mohli zúročit impulsy kognitivisticky orientované didaktiky češtiny. Ale emancipované a moderní vymezení jazykové gramotnosti, to bychom si museli nejprve sami formulovat.

Literatura

BÍNA, D. *Pragmatistická perspektiva komunikační kompetence*. České Budějovice: Vlastimil Johanus, 2008.

MÁČAJOVÁ, M. Identifikovanie prvej slabiky slov ako súčasť hodnotenia fonematického uvedomovania. In *Gramotnost, pregramotnost a vzdelávání*, 4, 2020, s. 7–21. [online] Dostupné z <https://pages.pedf.cuni.cz/gramotnost/files/2020/10/01_Macajova.pdf>

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. Praha: MŠMT, 2021.

ŠEBESTA, K.; HEDIN, T. Čtenářská gramotnost a umění číst. *ČJL*, 70, 2019, s. 20–25.

ŠMEJKALOVÁ, M.; VONDROVÁ, N.; SMETÁČKOVÁ, I.; CHVÁL, M. Gramotnosti ve vzdělávání – na cestě k vymezení jazykové gramotnosti. *Pedagogika*, 71, 2021, s. 159–176. [online] Dostupné z <<http://ojs.cuni.cz/pedagogika/>>

ZEZULKOVÁ, E. *Vybrané faktory komunikační kompetence žáků v primárním vzdělávání*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2015.

Článek vznikl jako výstup grantového projektu TAČR TL03000469 Podpora integrace matematické, čtenářské a jazykové gramotnosti u žáků základních škol.

Z nové umělecké literatury

Pověsti jako živé

Erik Gilk, FF UP v Olomouci

erik.gilk@upol.cz

MAŇÁK, Vratislav. *Smrt staré Maši*. Brno: Host 2022.

Klíčová slova: Česká literatura, současná česká próza, Vratislav Maňák, pověst, ohlasy

Key words: Czech literature, contemporary Czech prose, Vratislav Maňák, legend, imitation

Legends Vivid as Can Be

Vratislav Maňák (1988) is a renowned Czech prose writer and our article presents an overview of his artistic creation. At the moment his work comprises three prosaic books for children, one novel and two collections of short stories. Analytical part of the paper focuses on the latest work, the collection of six short stories *Smrt staré Maši* (2022). The stories are written in an archaic literary language as the author aims to arouse the atmosphere of folk genres from ancient times in which the story is set. The genres (legend, ballad, myth, the so-called arabeska, etc.) are pictured by imitation and, moreover, brought up to date in a way that is worth recognition.

Rodák ze západočeského Stříbra Vratislav Maňák (*1988) náleží k autorům, kteří do světa literatury vstoupili na prahu druhé dekady třetího tisíciletí. Autor vystudoval žurnalistiku a mediální studia na Fakultě sociálních věd UK v Praze, kde dnes přednáší žurnalistiku. Zároveň pracuje jako redaktor zpravodajského webu ct24.ceskatelivize.cz.

Doposud V. Maňák vydal šest prozaických titulů, z nichž polovinu adresoval dětskému čtenáři. Žánrově v nich dominuje povídka, což je v dnešní prozaické produkci spíše výjimečné. Za svůj debutový soubor povídek *Šaty z igelitu* (2011) získal autor rok po vydání prestižní Cenu Jiřího Ortena. Třináct próz je vzájemně propojeno tématem samoty, jež je zobrazena v rozličných podobách. Povídky zasazené do neurčitého časoprostoru nespolehají na rychlý dějový spád, ale spíše na důmyslnou